

portret stoičnega hodže (*Mali hodža*). Mimo tega se zlasti odlikuje z živahno orisanim vzdušjem in paradoksalno-bizarnimi motivi obsežnejša proza *Malo sonca*. Roman je pravzaprav najbolj konsolidirana proza, ki ima več duhovitih situacij, zlasti jo pa poantira poglavje *Zadnja skrinost*, kjer pisatelj razkrije uganko v odnosu med starcem in fantom Muharemom.

Bulatović je temperamenten in zelo gibčen pripovednik. Vidi se mu, da je iz epskih krajev. Z bogato fantazijo ustvarja svoj svet. Spretno uporablja moderno jaz-tehniko in objektivni način prikazovanja, duhovito vodi notranji monolog ali gradi like z dialogom. Prozo lirizira s pejzažem. Razpolaga z obiljem besed in z raznovrstnostjo nians, tako da je v prvi zbirki včasih pre-zgovoren in izrazno neuravnotežen, pozneje pa je večinoma našel pravo mero v svoji pisateljski govorici. V napetih situacijah ali v odločilnih obratih zelo funkcionalno uporablja kratke stavke. V takih okoliščinah se rad poslužuje aorista, da bi dobil emocionalno presenečenje in živahnost doživetja. V istem stavku zna duhovito variirati za različne nianse preteklosti tri čase (perfekt, aorist in historični prezent): »Tragao sam za patnjom gotovo dve godine i pošto je nisam nalazio, reših se da ostavim Olju in idem u skitnju.« (Ljubavnici.) Simpatični ali antipatični odnos do predmeta, ki ga opisuje, izraža s pogostimi deminutivi (hodžica, kučerak), augmentativi (kučerina), s hipokoristiki (Muharemic), ali z adjektivi z deminutivno in augmentativno komponento (debeljuškasti). Preseneča z obilico novih izrazov, ki jih je uvedel v svojo prozo iz dialekta ali jih je sam ustvaril. Vse to deluje, da je njegova proza emocionalno obarvana, in ker je bogata s figurativnimi slikami, učinkuje živahno in pestro. Toda ker so se v njegovem ustvarjanju pojavile tudi siluete manire, bo pisatelj moral biti v prihodnosti bolj previden. Zato lahko z zanimanjem pričakujemo nov nastop mladega avtorja v književni areni.

Zaradi znatnih ustvarjalnih uspehov štejemo Miodraga Bulatovića kljub njegovim posameznim slabostim med najboljše mlajše jugoslovanske pisatelje. Mimo Andrića se inozemci najbolj zanimajo za njegova dela, tako da je do sedaj preveden v 19 tujih jezikov. To pa je velik uspeh.

Emil Štampar

ZAPISKI

KAFKOVO JUBILEJNO LETO NA ČESKEM. Lanski osemdesetletnici Kafkovega rojstva sledi letos štiridesetletnica njegove smrti. Ob tem dvojnem jubileju se je zanimanje za Kafko stopnjevalo proučevanju na Češkem. Leto 1965 pomeni definitivno vrnitev pisatelja v njegovo pravo domovino — Prago, ki mu je bila doslej prej sovražna kot naklonjena. Čeprav so Čehi že pred vojno — prvi na svetu — prevajali Kafko in o njem pisali, četudi je v letih 1957 do 1962 izšlo v prevodih nekaj Kafkovih del (*Amerika, Proces, Brlog, V kazenski koloniji* in še kakih sedem krajših povesti), je oficialna kritika imela mnogo pomislekov proti celotnemu delu, pravzaprav je šele jubilejno leto 1965 dalo priložnost, da se Kafkova dela osvetlijo še z drugih pozicij, ne le s tistih, ki jih je dovoljevala doba osebnega kulta. Nekak uvod v novo obdobje je pomenila bogato ilustrirana knjiga E. Frynte in J. Lukása »Kafka je živel v Pragi« (1960). Predigra so bile tudi številne polemike (znameniti boji za rehabilitacijo Kafke, ki jih je vodil E. Goldstücker, gl. *Literární noviny* 1965, št. 7, 9, 11, 13).

in nove smernice 12. kongresa KPCS. Po mednarodni kafkovski konferenci v Liblicih pri Pragi (maj 1965), o kateri so po svetu mnogo pisali (*Lettres françaises* 1965, 981, Leoš Houska: »*Franz Kafka und Prag*« v *Philologica pragensia* 1965, 4, *Naši razgledi* 1965, *Sodobnost* 1965, *Der Monat* št. 2. 1964, *Die Welt* 19. 7. 1965 in 14. 3. 1964, *Neues Deutschland* 7. 3. 1965 itd.), je bilo na Češkem prvič potrjeno — kar je bilo drugod že zdavnaj jasno — da Kafkov opus sodi med vrhovna dela humanistične in realistične literature v najširšem pomenu besede (tako kot realizem pojmuje R. Garaudy) in da je še danes aktualno takó na Zahodu kot na Vzhodu. Novo obdobje pozitivnega vrednotenja Kafke se na Češkem torej ni izvršilo od danes na jutri in tudi ne v celotnem socialističnem taboru. V Nemški demokratični republiki še slejkoprej vztrajajo na ozkem dogmatičnem stališču. Še po kafkovski konferenci je nastalo okoli Kafke in razlage, kaj je realizem in dekadenca, mnogo polemik. Francoski marksistični filozof prof. Roger Garaudy in tudi dunajski marksistični kritik in pisatelj Ernst Fischer zastopata stališče, da definicija realizma, kakršno so podali dogmatiki in nekateri marksistični literarni teoretiki, ne ustreza in da je treba pojem »realizem« razširiti, definiramo pa ga lahko šele na podlagi del samih, ne že pred njihovim nastankom zgolj na podlagi znanih dialektičnih zakonov. Novo literarno puškarjenje je nastalo kmalu po kafkovski konferenci, kjer je Garaudy Kafka razlagal že z vidikov novo pojmovanega realizma [gl. polemiko med Alfredom Kurello — Sonntag 1965, 51 in *Literární noviny* 5. 10. 1965 — na eni ter G. Garaudyjem, E. Fischerjem in E. Goldstückerjem na drugi strani — *Literární noviny* 1965, št. 24, 40, 41), ki se zdaj nadaljuje med Ernstom Fischerjem (»*Volksstimme*« 21. 2. 1964) in vzhodnonemškimi literarnimi teoretiki (Fischer se je jasno distanciral od vzhodnonemške kulturne politike)]. Ne vem, da bi v NDR do danes izšel kak ponatis Kafkovega dela (objektivno: izid otežkoča tudi zahodnonemška licencijska založba S. Fischer, ki postavlja zaviralne pogoje, kakršnih npr. pri izdaji jugoslovanskih in čeških prevodov ni postavljala), medtem so celo v SSSR prevedli Kafkovo povest »*V kazenski koloniji*« (*Inostrannaja literatura*). S tem seveda ni rečeno, da v Sovjetski zvezi stojijo glede Kafke na istem stališču kot na Češkem, urednik Boris Rjurikov je preko TASS-a povedal, da Kafka tiskajo (tako kot tudi druge zahodne pisatelje) ne zaradi odobranja njegovih idej, ampak zato, da se sovjetski bralci lahko sami prepričajo o dobrih in slabih straneh prevedenega avtorja.

Tudi na Češkem se je koj v začetku pokazalo, da s pozitivnim odnosom do Kafke ni mišljeno nekritično odobranje vseh komponent njegovega ustvarjanja in mišljenja, zlasti ne njegove življenjske filozofije fatalizma in vdanosti v usodo, ki da je ni moči spremeniti. Če pa je Pavel Eisner leta 1950 kompromisno zahteval, da se h Kafkovim delom mora pristopiti »*realiter, spiritualiter et mystice*«, je kritika in interpretacija na Zahodu zadnji vidik mestoma privedla do absurda,* del marksistične literarne kritike pa je »*realiter*« jemal preozkosrčno. Jasno je, da Kafkovega dela ni mogoče abstrahirati od časa in okolice (mnogo meščanskih razlagalcev) in da abstraktni metafizični vidik npr. M. Broda nikamor ne pelje, saj prej deformira kot pojasnjuje, vendar se je pri razlagi celotnega Kafkovega dela treba opreti tudi na take razlage, ker je v vsakem, še tako negativnem delu, vsaj nekaj pozitivnega. Današnje češko raziskovanje

* Najnovejša knjiga te smeri je Kurt Weinberger: *Kafkas Dichtung* (Bern 1964), kjer je govora o »posebni religioznosti Kafkovih del« in o »izgubljeni božji podobi«.

v zvezi s Kafka meni, da ne gre zametavati vseh zahodnih ugotovitev o pisatelju.

Posledica pozitivnega vrednotenja Kafke je bila, da se je zanimanje za tega pisatelja na Češkem vse bolj poživilo, kar se je pokazalo pri umetniško prepričljivo insceniranem Kafkovem večeru (1963 v maju), v radijskih oddajah (junij, julij 1963), zlasti pa na dveh diskusijskih večerih Praškega umetniškega kluba. Pri tem ne smemo prezreti umetniških del, ki jih je inspiriral duh Kafkovih povesti, omenjam samo dela kiparjev B. Koulova in K. Hladika in slikarjev Jiříja Balcara, Adolfa Hoffmeistera in Františka Tichého (impresivni Kafkov portret). Glasbeno sta Kafkovo delo interpretirala komponista Sommer in Jan Klusák (zadnji je bil odlikovan na 3. bienalu v Parizu); Klusák komponira opero na tekst Kafkovega romana »Proces«. Razen tega so se pripravljali za uprizoritev dramatiziranih romanov »Proces« in »Gračina« (v Gledališču S. K. Neumana in v Gledališču pri Ograji).

Nova marksistična razlaga Kafkovih del, ki so zdaj postavljena v čas in družbo, upošteva dejstvo, da je Kafka živel v času odmirajočega meščanstva in bližajoče se socialistične revolucije tako rekoč v trojnem getu: kot Nemec med Čehi, kot Žid med Nemci in kot meščan, ki je iskal vključitev v delavsko gibanje, ter daje seveda velik poudarek realijam, hoče Kafka (da se tako izrazim) čim bolj »ozemljiti«, se pravi, pojasniti njegovo delo v zvezi z zgodovinsko družbenimi silnicami; zaveda se, da je to v prvi vrsti objektivno mogoče predvsem v Pragi, kjer je pisatelj živel in ustvarjal. To delo otežkoča dejstvo, da je Kafkova literarna zapuščina in zapuščina ožjega kroga njegovih prijateljev danes izven ozemlja ČSSR in da še danes nimamo kritične izdaje Kafkovih del; M. Brod je tekste po svoje popravljal, vendar jih ni falzificiral (Kafkova zapuščina je definitivno deponirana v Bodleyan Library v Oxfordu, gl. *The Book Collector* X, 1961, str. 265 ss.). Tudi veliko korespondence je še v zasebnih rokah in arhivih, zato v Pragi skušajo izčrpati vse vire, ki jih imajo doma. Med njimi je tudi arhiv Delavske nezgodne zavarovalnice v Pragi, kjer je bil Kafka od 1908 do 1924 nastavljen kot pomožni uradnik, koncipist, tajnik in od julija 1922 kot začasno upokojeni višji tajnik. V njem je 38 pisem, prošenj in elaboratov F. Kafke (z vsemi prilogami). Nekaj tega gradiva je ponatisnil že Klaus Hermsdorfer (avtor Kafkove biografije) v vzhodnonemški reviji »*Sinn und Form*« (1957 — *Briefe eines Angestellten*), zdaj pa jih je z opombami in s kritičnim aparatom izdal Jaromir Loužil (*Sborník Národního muzea v Praze*, 1963-C, VIII, 2).

Pisma niso literarnega, ampak uradnega značaja, in neposredno ne bodo prispevala k boljšemu poznavanju Kafkovega dela, so pa važna za razumevanje Kafke—človeka — in tako posredno tudi za razumevanje njegovega dela. Njih vsebina (pisana so deloma nemško, deloma češko) podaja avtentično sliko o Kafkovem občanskem poklicu in o poteku njegove težke bolezni (tuberkuloze) ter o slogu njegovega uradniškega (predvsem češkega) jezika. Važna so tudi, ker osvetljujejo njegovo razmerje do meščanskega poklica. Doslej je veljalo mnenje, da je bil Kafka v poklicu nesrečen in razdvojen, iz pisem in spričeval pa razberemo, da je Kafka svoj poklic jemal zelo resno in da je imel do njega tudi svoj notranji pozitivni odnos (ocene: neutrudljivo marljiv in ambiciozen, odlično uporabljiv... je eminentno priden delavec, izredno nadarjen in glede obveznosti izredno vesten). Urad mu je bil vir širokih socialnih izkušenj (gl. 10. pismo z 11. 12. 1912). Pisma dajejo tudi vpogled v potek Kafkove latentne

tuberkuloze, ki se je pričela leta 1909. Njegovi predstojniki so pogostnim prošnjam za bolniški dopust širokosrčno ugodili. Zadnje uradno pismo z 19. 3. 1924 se glasi: »... ker se je moje zdravstveno stanje od začetka zime močno poslabšalo, se odpeljem ob podpori strica — zdravnika, v Davos. Ni mi mogoče priti v urad, ker zaradi vročine ne morem iz postelje. Ko bom prišel v Davos, si bom spet dovolil poslati poročilo...«. Na pismu je uradno konstatirana Kafkova smrt (5. 6. 1924) v sanatoriju Kierling pri Dunaju. Kafkova trezna, hkrati pa fantazmagorično zamegljena podoba sveta, zvišana emocionalnost, stanje neodločnosti in strahu, občutek manjvrednosti ipd. imajo svoje korenine gotovo v dolgoletni tuberkulozi in v procesih, ki jih ta povzroča v živčnem sistemu in psihiki človeka. S tem je korigirana enostranska legenda M. Broda, da je služba uničujoče vplivala na Kafkovo zdravje in na njegovo literarno tvorbo.

Pisma so pomembna tudi z vidika jezika in stilizacije. Kažejo, da je Kafka češčino obvladal dobro, čeprav ne dovršeno (njegov oče izhaja iz češkega podeželskega okolja in je sam češko govoril), dvojezičnost pa je vplivala tudi na izrazni fond Kafkove nemščine. Pisma kažejo karakteristične znake Kafkove umetniške proze, tako imenovano neumetniškost (Kunstlosigkeit), na kar je opozoril praški germanist Hugo Siebenschein (v zborniku »*Franz Kafka a Praha*«, 1947). — Tej seriji dokumentov je Jan Wagner dodal še pismo F. Kholu, takratnemu muzejskemu bibliotekarju v Pragi; iz njega izvemo, da se je Kafka zdravil v Rivu ob Gardskem jezeru. Objava teh pisem ni prvovrsten, vendar pomemben prispevek h Kafkovi biografiji, saj že zdaj, ko literarnozgodovinsko še ni do kraja izkoriščena, popravlja nekaj nepravilno postavljenih trditev.

Tako dobiva Kafkova biografija vedno bolj ostro začrtane obrise in rdeče nitke njegovih poznanstev se vedno bolj razpletajo. Na južnem Moravskem je mestece s prekrasnim renesančnim trgom — Třešť. Tja se je F. Kafka vozil k svojemu »najljubšemu stricu«, zdravniku dr. Siegfriedu Löwyju, da bi se naužil »pastoralne idile«. Iz Kafkovih notic iz leta 1901 je razvidno, da se je tam udeleževal diskusij s študentkama A. in pa H. W. Za temi inicialkami se skrivata socialistka Agáta Sternová (njen brat je pozneje bil komunistični poslanec) in Hedvika Weilerová, ki sta z Agátinimi brati tvorili jedro študentske družbe, v kateri je Kafki zelo ugajalo. Sodijo, da je odsev diskusij s temi študenti viden v romanu »*Amerika*« in da je v zvezi s tem mestom nastala tudi povest »*Podeželski zdravnik*«.

Udeleženci kafkovske konference so s poudarkom zahtevali novih naklad Kafkovih del v čeških prevodih, kajti vsa kafkologija je iluzorna, če se ne more opirati na tekste, katerih nabava je bila v ČSSR doslej če ne nemogoča pa vsaj otežkočena (vsi prevodi so že zdavnaj razprodani; značilno: mlad fant je čisto resno ponujal svoj moped za Kafkovo »*Graščino*« in ga je zanjo tudi dal!). Po kafkovski konferenci je izšlo vsaj sedemnajst prevodov Kafkove krajše proze in »*Preobrazba*« (v časopisih *Kulturní tvorba*, *Literární noviny*, *Plamen* in *Kulturní život*, »*Preobrazba*« knjižno), na Slovaškem pa šest prevodov (*Slovenské pohľady*), v ponatisu izidejo: romana »*Graščina*« in »*Proces*«, izbor povesti, izbor pisem in dnevnikov ter prva češka izdaja »*Pisem Mileni*«. [Takole ob robu zapisano: Rok Arih je prevedel prvo poglavje »*Amerike*« (Kurjač), ali ne bi bilo mogoče v jubilejnem letu prevod romana končati in ga izdati. Tudi povesti in pisma kličejo po novih prevodih!]

Šele lani odkrito Kafkovo korespondenco s sestro Ottlo (gl. poročilo B. Borke v *Naših razgledih* 1963 in Dušana Ludvika v *Naših razgledih* 1963 in v *Sodob-*

nosti 1965), ki so jo v izvlečkih objavili v reviji *Plamen* (1965, št. 6), bosta knjižno izdala Kafkov biograf Klaus Wagenbach in redaktor Državne založbe v Pragi, Josef Čermák, izšla bo najbrž v New Yorku. Zdaj urejajo tudi že drugotno korespondenco, to je tisto, kjer je govora o Kafki (pisma med Kafkovo materjo in njeno hčerko, pisma, ki sta jih pisala Kafkova prijateljica Dora Dýmant in zdravnik dr. Klopstock Kafkovi materi). Razen tega pripravljajo (v sodelovanju z Leošem Housko) seznam češkoslovaške bibliografije o F. Kafki.

Menim, da so referati na kafkovski konferenci najbolj tehten rezultat prizadevanj za novo podobo F. Kafke (izvleček glavnih referatov sem objavil v *Sodobnosti* 1965). Ti referati in debatni prispevki (35) so zdaj izšli v zborniku »*Franz Kafka. Liblická konference 1965*« (Nakladatelství ČS Akademie věd 1965, str. 292 — 27 slik — Kčs 26, 50). V njih je Kafka obravnavan iz literarnozgodovinskih, estetskih, metodoloških, socioloških, filozofskih, kulturno-političnih in bibliografskih vidikov, s čimer so dane nove smernice za marksistično vrednotenje Kafkovega dela. Ker so v referatih načeti tudi problemi marksistične definicije realizma in dekadence, vprašanje emocionalne in racionalne interpretacijske metode, vprašanje odtujitve ipd., ima zbornik tudi širšo pomembnost. Zdaj ga prevajajo v nemški jezik, izšel bo najbrž pri Rowohlt Verlagu v Hamburgu, pripravljajo pa še prevode v druge evropske jezike.

Referenti na konferenci so priznali, da marksistična kafkologija zaostaja za meščansko, zdaj pa jo s hitrimi koraki dohiteva. Vse kaže, da jo bodo Čehi dohiteli — prvi.

Dušan Ludvík

MED KNJIGAMI

DVE PARTIZANSKI KNJIGI. Mladinski roman Mitje Vošnjaka *Onkraj ceste se spet pričinja življenje** je značilen primer zvodenelega teksta s partizansko tematiko. Niti po vsebini, ki je preveč razvlečena in dolgočasna, in niti po obliki bi ne mogli soditi, da je to delo, ki bi naj pritegnilo mladega bralca in ga seznanilo z resničnimi napori in prizadevanji mladine med NOB. Popolnoma odveč je tudi pripomba na koncu knjige: »dogodki so takšni, kot so bili v resnici, le nekaj zgoščeni...« — knjiga nas kljub temu ne prepriča.

Avtor se je izogibal deskripcije, skoraj vsa zgodba sloni na dialogih med delegati, ki se vračajo s kongresa jugoslovske mladine v Bosni. Fiktivne fabule skoraj ni, v knjigi je zajet le del naporne poti, ob čemer pa naj bi delegati pokazali tudi svoj pravi partizanski duh, izklesali naj bi se njihovi pravi značaji. Redke osebe v knjigi je avtorju sicer uspelo orisati nekoliko v globino, večina pa nam na koncu še vedno ostane tako megljena in neizrazita kot ob začetku. Seznanimo se z njihovimi imeni, osnovnimi nagibi, ki so jih privedli v partizane, in nič več. Še ljubezen je opisana tako mladostno aktivistično, da v njej ne moremo iskati pravega čustva.

Dinamike, akcij, ki bi bralca pritegnile, da bi knjigo prebral do konca, skoraj ni. Pripoved se razvija premočrtno, osnovna linija le rahlo vzvalovi potem pa se spet, brez resnejših posledic za udeležence pohoda, poleže. Ne

* Mitja Vošnjak: *Onkraj ceste se spet pričinja življenje*. Založba Mladinska knjiga, knjižnica NOB, 1963.